

ez a körülmény a régebbi arab földrajzi irodalomban is nyomot hagyott hátra.

Ez a megállapítás, vagyis a magyar óshazának Baskiriába való helyezése, következő vizsgálatainkban számunkra ténnyel egyértékű szilárd pontot jelent és pedig a magyar-török viszony kérdésében is. A következőkben tehát ezen álláspont alapján fogjuk egyrészt megkísérelni a magyar őstörténet tényeinek vizsgálatát és azoknak harmonikus rendszerben való összefoglalását, másrészt pedig ki fogjuk a lehetőséghez képest mutatni, hogy azok az elméletek, amelyek ezen megállapítással nem harmonizálnak, más okok alapján is elhibázottaknak tekinthetők.

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bercel. *)

A mai köznyelvben a *bérc* a 'hegynek kopár, kimagasló, sziklás csúcsát, ormát' jelenti; általában 'hegygerincet'. Ez a jelentése újabb eredetű, a költői nyelvből terjedt el: mint pl.: *Bércre* hág és völgybe száll..., *Bérces* Kárpát ormán őrt áll sok ezer magyar vitéz...

De vizsgálva a régi és nyelvjárási adatokat, mást találunk. Az OklSz.-ban vegyesen van 'clivus, jugum montis, mons, monticulus, collis' jelentésű *bérc*. A sok adat közül idézek néhányat, melyekből kitűnik, hogy a *bérc* 1214-től, első előfordulásától kezdve, nem csupán 'sziklát' jelentett. 1227: Ad unum monticulum qui wlgariter *ogogovs Berch* uocatur. 1285: Ad *collem berch* vocatum. 1412: Venissent ad quoddam *Beerch* wigo *homok* nuncupatum.

A NySz. adatai is megerősítik ebbeli állításunkat. Pl.: Dyznotys eorzeotth az regeczy erdeon az *Kawa berczen*. Átalhágom *bérczét* a szomszéd halomnak.

A MTsz.-ban a *bérc*-nek 'szikla' jelentésén kívül még 'domb, dombocska; tuskés, bokros, kavicsos, göröngyös hely' jelentését is láthatjuk.

*) Kéziratomban már a Magyar városok monografiája — Cegléd — kötetének megjelenése előtt bent volt a szerkesztőségben. Jóleső örömmre szolgál, hogy Dr. OPPEL JENŐnek a legújabb kutatások alapján megírt munkája Cegléd város régi birtokosait illetőleg az én felfogásomat vallja.

HEFTY GYULA ANDOR a térszíni formák neveit vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy „ma a bérc, mint közszó az irodalmi nyelven kívül csak a székelyföld néhány vidékén él, helynevekben pedig csak az északnyugati és székely nyelvterületen fordul elő, igen nagyszámú példákön...“ Pl.: „Moldva: Bérc [bokros magaslat...“] (Nyr. 40:161).

Hadd szerzem én is meg egy-két adattal. „A város határa nagyobb volt, mint most. Nyugot felé, mely részt, mivel dombosabb volt, *Bércnek* nevezték, egészen Irsáig terjedt a város határa...“ írja OPPEL JENŐ Cegléd a török alatt¹ c. munkájában (30 l.). Más helyen (51 l.) így ír: »Czegléden egy 18. század korabeli feljegyzés szerint a marhákat Czegléd-től nyugatra legeltették, egészen az irsai határig „ott járt a város bőbolye“ ott is telelt s az „egész részt a város kaszáltatta, a szénát haza sem hordatta, hanem ottan, hol most a berezeli határ vagyon, volt a város szénás kertje s ott rakatta össze takarmányát“. A berezeli részt e följegyzés szerint csak 1707 után szakították el a szeglédi határtól.«

Ismert dolog, hogy Cegléd határában semmi néven nevezendő sziklás hegy nem volt a múltban s most sincs. Ha pedig sziklás lett volna Cegléd nyugati határa, a jó ceglédiek bizonyosan más felé terelték volna marháikat. Bizony, ma is csak arra van a ceglédi közös legelő 'marhajárás', csakhogy már jóval kisebb, mert a bércesebb részen a sváb atyafiak telepedtek le, kiirtva² a „Cserhát ellaposodó végnyúlványát lepő magas“³ erdőt. Ez is bizonyítja, hogy a *bérc* csak 'dombot, halmot' jelent, mely legelőre is alkalmas.

Most pedig vizsgáljuk meg, nincs-e valami összefüggés a Cegléd városától nyugatra eső dombosabb vidéknek, amit *Bércnek* neveztek, Bercel községgel.

Vizsgáljuk az írást, mit tud Bercelről. GALGÓCZY azt írja, hogy Czegléd-Berzel a török világ alatt még nem volt lakott hely. „Nevére sem akadtam az előttről... Nevét legelsőbb Korabinszky geographiai névtárában találom, melyben az utolsó idézetek 1785 tájról szólnak. Ezen időben még nem volt falu“. (I. m. III. r. 208 l.). CSÁNKI DEZSŐ ennyit ír róla: Berzel (puszta). Pred. Berzel. (1482:DI. 18683). Ma falu, dk. Albertitől, amelyhez tartozott. (Magyarország tört. földr. a Huny. korában. I.

¹ Megjelent: A ceglédi m. kir. áll. főgimn. 1907/8. évi értesítőjében.

² *Irtvány* ceglédi határrésznev.

³ GALGÓCZY KÁROLY: Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. monogr. III. r. 212. l.

köt. 25 l.). Az EtSz. nem tud róla. Hasonlóképpen nem találok meg VIRÁG RÓZSA: Magyar helységnevek eredete⁴ c. munkájában sem.

Mivel minden forrásmunka cserben hagy bennünket *Bercel*⁵ nevét illetőleg, kérdezzük meg magát *Bercelt*, nem rejteppen a nevében valamit, ami nyomra vezet.

GALGÓCZY i. munkájában így kezdi Czegléd-Berczelről szóló cikkét: „Czegléd-Berczel, csinos magyar és német község... a Cserhát felette kellemesen emelkedő végnyúlványának déli parthajlatán“. Ezt mi, a fentebb bizonyítottakból így is mondhatjuk: *Bercel*, község a Cserhát felette kellemesen emelkedő *végbércének* déli parthajlatán. Ma éppen mondhatnók ezt így is, bár szokatlan, de régen nem beszéltek így, hanem azt mondhatták helyette, hogy a *bérc lejtőjén*, a *bércen túl* fekvő hely vagy puszta. Még régebben a 'túl fekvő rész, pars ulterior' helyett egyszerűen *elü* > *el*-t mondtak, amit birtokos jelzős összetételben használtak. Ilyen pl. *Erdély* neve, melyet a latin *Transsylvania*-ból fordítottak szó szerint magyarra. *Erdő* 'silva' és az *elü* 'pars ulterior' összetétele, erdőntúli rész; ilyenek még: *Havasalföld* < *Havas-el-föld*, *Hidelpatak* (l. még EtSz.). A népnelvben is él ez a kifejezés: *elv*: vltmin túl fekvő hely. *Hid-elve*: a hidon túl fekvő városrész stb. (MTsz.).

Térjünk még röviden vissza a *bérc*re s két irányú fejtegetésünk mindjárt egybeszakad. Az Árpád-kor idejében a *bérc*-nek még más volt a hangsora, mint ma. Az EtSz. szerint fejlődése a következő: *birc* > *bérc* ~ *börc*, a mai *bérc* újabb nyúlás a *bércből*.

Bercel puszta nevét CSÁNKI csak 1842-ből ismeri, de minden bizonnyal előbb is nevezték már ezen a néven Cegléd városának ezt a határrészét, már jellegzetes térszíni alakja miatt is, mert a város határának ez volt az egyedüli dombos része. *Bercel* puszta sorsa, mivel Ceglédhez tartozott, együtt járt Cegléd városával. Az Árpádok alatt királyi birtok volt s csak 1368-ban adományozta Mária királyasszony az óbudai klarisszának. Hamármost ebből a korból előkerülne egy adománylevél, melyben föl lenne sorolva az adományozott birtok részenként, akkor *Sőreg*, *Szele*, *Kölesd*, *Csemő* stb. mellett a „Cserhát ellaposodó végnyúlványát“ vajjon hogyan nevezné az okirat, tudva azt, hogy az a vidék *bérces*. Ma így mondhatnók: *bércalja*,⁶

⁴ Megjelent: Föld és Ember. X. évf. külön is.

⁵ *Ceglédbercel* újabb elnevezés.

⁶ Megjegyzem, hogy Ceglédnek *Bercel* alatti részét *Bercelaljának* ezik.

a bércezen túl fekvő rész. Akkor pedig így mondhatták: *bérc-elü* > *bérc-el*; mint állandó határrésznév: *Bércel*. Ime ezt kerestük.

A *Bercel* környéki városok, falvak, puszták nevei nagyrészt az illető helynek természeti adottságukból keletkeztek. Így *Cegléd* a 'fűzfa' jelentésű *cégle* (~ *cigle*) szóból keletkezett (MNy. X. 68.); *Kőrös* táján sok volt a *kőrösfű*; *Nyársapát*, *Nyáregyháza* vidéke *nyárfában* volt gazdag. Cegléd-től nyugatra, már kissé bércezes vidéken a *cserfa* adott nevet *Cserő* pusztának. Cegléd-től észak felé a *bükkösben* (R. *bik*) letelepedett nép lakóhelyét *Bik-csének* (> *Bicske*, ma: *Tápió-Bicske*⁷) nevezte pl. Amint látható, ezen helységeknek a természetnek valamiben való gazdasága adott nevet. Hasonlóképpen állunk a *Bercel* helynévvel is, csak hogy itt nem a növényzet volt a nevet adó tényező, hanem a földnek ezen a sík vidéken szokatlan emelkedése, *bércezes* volta. Ezért nevezték el ezt a pusztát *Bercel*-nek. Ezen a vidéken személynévből eredő helynevet kevesebbet találunk. (*Abony*, *Törtel*.)

Kérdés, megtudjuk-e magyarázni a többi magyarországi *Bercel* községek nevét. A pestmegyei *Bercelen* kívül Nógrád megyében van Kis- és Nagy-*Bercel*, Szabolcs megyében pedig *Tisza-Bercel*. Nézzük, milyen ezeknek a megyéknek a felszínük. Nógrád megyéről ezt olvassuk: „a vármegye egészben véve hegyes-dombos s több jelentékeny völgy különíti el az egyes hegy-csoportokat“ (Révai Lex. 14. k. 501. l.). Szabolcs vármegye... „túlnyomóan síkság (nyírség), melyet azonban sok helyen tarkít a részben természetes, részben mesterséges képződményű halmok nagy mennyisége...“ (Révai Lex. 17. k. 291. l.). A nógrádmegyei *Bercel* községek nem szorulnak magyarázatra fekvésüket illetőleg, a szabolcsmegyei *Bercelnek* a fekvése pedig körülbelül olyan, mint a pestmegyei *Bercelé*.

Tehát a három *Bercel* fekvését illetőleg nem merül föl kétségünk a fentebb kifejtett magyarázat ellen. Most még arra a fölvethető ellenvetésre akarok válaszolni, mely szerint a *Bercel* helynév nem a *Berczely* családnévtől vette-e eredetét. Erre kereken nemmel válaszolhatunk. Akkor beszélhetünk csn. > hn. eredetéről, ha előbb már megvan a családnév s ezt a meglévő családnévet veszi föl a családtól birtokolt hely. A pestmegyei *Bercellel* kapcsolatban ilyen viszonyról nem be-

⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: A magy. nemzetségek a XIV. sz. közepéig c. munkájában (1 k. 242 l.) azt írja, hogy „névadó ősétől vette nevét *Bicske* helység“. Én azt hiszem, hogy az 1275: villa *Bikchey* (CSÁNKI i. m. 1. k. 25. l.) adat az én állításomat igazolja.

szélhetünk, mert amint fõntebb említettem, mint Cegléd határa királyi birtok volt, majd átszállt a klarisszák tulajdonába. NAGY IVÁN⁸ és KEMPELEN BÉLA⁹ emlegetnek Nógrád megyéből *Berczely* családot, de ez KARÁCSONYI¹⁰ megvilágításában egészen másképpen látszik. Az Aba nemzetség XXI. Rédey-ágának a VII. alága bírta a nógrádmegyei *Bercelt*, melyről a *Berczeli* melléknevet vette. Tehát a *Bercel* helynév a korábbi. Ugyancsak KARÁCSONYI i. munkájában (254. l.) megemlékszik a szabolcsmegyei *Bercel*rõl is, mely szerint a Bogát-Radvány ág II. Bogát-ágbeli Izsépy családnak volt a birtoka.

Ezzel tisztáztuk volna a *Bercel* helynév eredetét: összetett szó, melynek elõttagja a mai *bérc* õse a *bërc*, utõttagja pedig a ma csak nyelvjárási *elv* (> *el*) 'pars ulterior' jelentésű szó. Azonban az elõttag *bërc*nek az EtSz. szerint elfogadható magyarázata nincsen. Én azt hiszem van, ugyanis HEFTY a fent i. munkájában (Nyr. 40:161.) a szl. *brdce* 'dombocska' átvételének tartja. Ez az adat kimaradt az EtSz.-ból, noha már három évvel elõbb megjelent. Ezt a származtatást SIMONYI is elfogadja az EtSz. harmadik füzetét bírálva (Nyr. 44:120.).

Túri Károly.

Sugár és sudár.

Budenz Magyar-ugor összehasonlító szótára 1881-ben fejezõdött be, évtizedekkel nagy szótáraink megjelenése elõtt. A finnugor nyelvtudomány rendszeres megalapozója a Nyelvtörténeti Szótár elsõ két kötetének kiadását érthette csak meg, az utolsó kötet, valamint a Magyar Tájszótár és az Oklevélszótár már halála után jelent meg. Halhatatlan érdemeibõl mit sem von le, hogy szófejtéseinek nagy részét ma már nem fogadjuk el, hisz nagy mûve megírásakor a rokon nyelvek azóta nyilvánosságra került anyagám kívül a magyar nyelvkinces legbecsebb forrásai sem álltak rendelkezésére. Mennyivel könnyebb dolga van a mai nemzedéknek! Ügyszólván csak bele kell tekintenünk valamelyik szótárba és sok esetben a nyelvi adatok puszta egymás mellé állítása kész etimológia. Budenz pl. még külön szónak vette a *nap-sugárt*¹ és a 'karcsú, vékony' jelen-

⁸ Magyarország családai. II. k. 13. l.

⁹ Magyar nemes családok. II. k. 115. l.

¹⁰ I. m. I. k. 65. l.

¹ Ezt Budenz (MUSz. 353–4) többek közt a cseremisiz P *senar-pâl*, *pâl*; C (Tr.) *šenar-pâl*, (Bud. Reg) *šenar-pil* 'szivárvány' (*pâl*, *pil* 'felhõ') összetétel elsõ tagjával egyeztetii, de ez a tatár jövevényszó (vö. P B *senar*